

d e m o s

Jaargang 27
Juni/Juli 2011

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

5

NIDI

inhoud

- 1 **Nederlanders over bevolkingsdruk en levensgeluk**
- 2 Aantal partnerschappen blijft stijgen
- 4 Grote steden sneller dan gemiddeld gegroeid
- 5 Opnieuw daling aantal verkeersdoden
- 5 **Kernenergie en demografie**
- 7 Ouderen wonen steeds langer zelfstandig
- 8 Minder thuisbevallingen
- 8 **Meer geld naar HIV/AIDS, minder naar family planning en reproductieve gezondheidszorg**
- 11 **Langer leven met een jongere partner**

Foto: Wim de Jonge

Nederlanders over bevolkingsdruk en levensgeluk

HARRY VAN DALEN EN KÈNE HENKENS

Bevolkingsdruk heeft op mensen een verschillende uitwerking. Sommigen vinden de drukte van bijvoorbeeld de stad heerlijk en gruwelen van het platteland en anderen gruwelen juist van de stad en komen pas tot leven waar rust en ruimte heerst. In onderstaand artikel wordt gezien wat het vermogen van Nederlanders is om met bevolkingsdruk om te gaan en wat het met hun geluksgevoel doet. Het is vooral de ervaren en niet de feitelijke bevolkingsdruk die bepalend is voor het geluksgevoel. En mensen die niet overweg kunnen met bevolkingsdruk zijn over het algemeen minder gelukkig dan de meer drukbestendige Nederlanders.

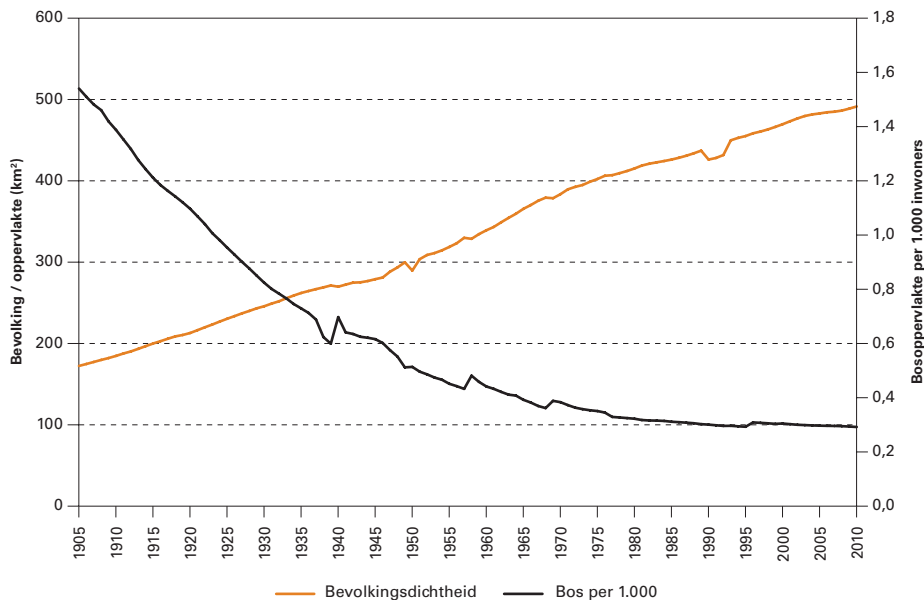
Iedere werkdag staat werkend Nederland 's ochtends in de file dan wel opeengepakt in een overvolle trein. Wie op zaterdag gaat winkelen raakt verstrikt in de stad, betaalt zich blauw aan parkeermeters, en zelfs op zondag is de rust allang niet meer heilig en wordt er driftig op los gewinkeld. Nederland is al jaren vol. Het gevoel van volheid heerst al decennia. Vlak na de Tweede Wereldoorlog werd de overbevolking van Nederland ook al als een van de meest prangende problemen gezien met werkloosheid en woningnood als gevolg. Minister-president Drees riep Nederlanders in de jaren vijftig zelfs op om hun heil elders te zoeken. Behalve de vaderlijke roep van de minister-president om te vertrekken is er eigenlijk niet veel veranderd. Het klagen over overbevolking is sinds die tijd niet meer overgegaan.

Het gevoel van volheid is een verschijnsel met veel invalshoeken en in dit artikel willen wij bezien wat bevolkingsdruk doet met het welbevinden van de gemiddelde Nederlander en hoe mensen naar eigen zeggen omgaan met die druk.

Feiten over de druk

Laten we eerst bij de feiten beginnen. Nederland behoort tot een van de dichtstbevolkte ontwikkelde landen in de wereld. Dat is een feit dat menigeen kan onderkennen die op vakantie is geweest. De drukte op de wegen, de drukte in de stad, de beperkte beschikbaarheid van natuur, het valt vaak op als iemand terugkomt van vakantie in het buitenland. Vroeger was er meer natuur. Over de weilanden kon je, in veel grotere mate dan nu, nog de kerktoren van het volgende dorp zien, grootschalige bedrijventer-

Bevolkingsdichtheid Nederland en beschikbare natuur per inwoner, 1905-2010

Bron: CBS Statline, eigen berekeningen.

demodata

AANTAL PARTNERSCHAPPEN BLIJFT STIJGEN
In 2010 zijn bijna 10.000 partnerschappen geregistreerd. Dat waren er in 2001 nog ruim 2.000. Sindsdien is dit aantal continu gestegen. Van de paren die in 2010 hun relatie wettelijk lieten vastleggen, ging ruim een op de tien een geregistreerd partnerschap aan. Sinds 2001 is het aantal geregistreerde partnerschappen bijna vervijfvoudigd. Het aantal huwelijken ligt de laatste jaren juist beduidend lager dan rond de eeuwwisseling. In 2010 zijn ruim 73.000 huwelijken gesloten, evenveel als in 2009. In 2001 trouwden nog circa 82.000 paren. (CBS)

Foto: Stockxchng/Phelle

reinen moesten nog worden uitgevonden en het wegennet was lang niet zo uitgebreid en intensief gebruikt als nu. De figuur brengt voor de periode 1905-2010 in kaart hoe sterk de bevolkingsdichtheid in ruim een eeuw tijd is toegenomen en ook hoe sterk de bevolkingsdruk op natuurgebieden is toegenomen.

Aan het begin van de 20ste eeuw was de bevolkingsdichtheid nog 170 inwoners per km² land (let wel: exclusief het wateroppervlak) en in 2010 was dat cijfer gestegen naar 500 inwoners per km². De bevolkingsdichtheid is met andere woorden in ruim een eeuw tijd met bijna een factor drie toegenomen. De knikken in de lijnen zijn terug te voeren op verschillende definities die de overheid gebruikt bij het registreren van het Nederlandse bodemgebruik. Het verlies aan natuur per hoofd van de bevolking is in deze tijdspanne duidelijk zichtbaar, waarbij twee krachten een hoofdrol spelen: het natuuroppervlakte is in absolute zin afgenomen en, zoals iemand al aan de bevol-

kingsdichtheid kan aflezen, het aantal inwoners is fors toegenomen: in 1905 waren dat er nog 5,5 miljoen en nu, halverwege 2011, naderen we de 16,7 miljoen inwoners. De figuur laat zien dat in 1905 1.000 inwoners nog 1,5 km² natuur (bos en open natuurlijk terrein) moesten delen, in 2010 is de beschikbaarheid van natuur nog maar 0,3 km². Met andere woorden, de hoeveelheid natuur is met een factor 5 afgenomen. Uiteraard zijn de regionale verschillen groot binnen Nederland en zullen inwoners van Drenthe hier heel anders tegenaan kijken dan die van Zuid-Holland. Een opvallend feit is dat het natuuroppervlak vanaf 1980 niet meer afneemt en dat de hoeveelheid natuur per inwoner dus al 20 jaar min of meer constant is. Dit is de resultante van het twee factoren: (1) de bevolkingsgroei vlakkt af in die jaren en is zeker in vergelijking met de babyboomjaren van de voorgaande decennia beperkt te noemen en (2) de hoeveelheid bosgebied begint vanaf 1989 weer toe te nemen.

Dat de bevolkingsdichtheid sommige Nederlanders niet ongemoeid laat blijkt wel uit het meest recente NIDI-onderzoek onder de Nederlandse bevolking over bevolkingsvraagstukken. In de editie uit 2009 onder 2.035 respondenten blijkt dat 36 procent van de Nederlanders de bevolkingsdichtheid als (zeer) negatief waardeert, 49 procent staat daar neutraal tegenover en 15 procent is er zelfs positief over. Het ligt voor de hand dat inwoners van Groningen, Friesland en Drenthe minder last hebben van de hoge dichtheid dan inwoners van Zuid-Holland of Utrecht. En dat is ook zo: in Utrecht is 50 procent negatief terwijl 'maar' 30 procent van de Groningers negatief staat tegenover de bevolkingsdichtheid. Voor deze mensen wordt de hoge dichtheid een druk. Maar, en dat is het belangrijkste gegeven, het is zeker niet zo dat mensen op het platteland absoluut geen bevolkingsdruk ervaren: 29 procent van de mensen die in een zeer landelijke omgeving wonen is negatief over de bevolkingsdichtheid in Nederland (tegenover 40 procent van die in de stad).

Een alternatieve manier om de druk te bevragen is door de gewenste bevolkingsomvang te peilen. Uiteraard lopen de meningen uiteen, maar er wordt een meerderheid onder de Nederlanders gevonden bij de mediane waarde van hun opinies: een omvang van 15,5 miljoen. Ter informatie, dat is ruim 1 miljoen minder dan de 16,7 miljoen ingezetenen die Nederland nu telt. Kortom, Nederland wordt als te druk ervaren en het inwonertal mag volgens velen wel aanzienlijk minder.

Aanpassingsvermogen bevolkingsdruk

De vraag is hoe ruimtegebruik en bevolkingsdruk van invloed zijn op het menselijk handelen en welzijn. Er is op dat terrein niet veel demografisch onderzoek gedaan. Wel kunnen we in aanpalende disciplines antwoorden vinden die enig zicht geven in dit vraagstuk. Een groep biologen heeft ooit onder leiding van Frans de Waal een studie gedaan naar wat er met apen (chimpansees) gebeurt wanneer deze in veel te krappe ruimtes moeten leven. De belangrijkste conclusie van dat onderzoek is dat ruimtegebrek onder apen tot meer inspanning (meer vlooiën) leidt om de goede vrede te bewaren waarbij moet worden

aangetekend dat zij ook meer stress ervaren, hetgeen het immuunsysteem kan aantasten.

Mensen hebben uiteraard verfijnder mechanismen dan apen om de goede vrede te bewaren. De schaarste kan ten eerste worden beprijsd: de prijs van grond in de stad is hoger dan op het platteland en ook schaarse parkeerruimte kent zijn prijs. Daarnaast kan via allerlei regelgeving de publieke ruimte worden beheerst: niet iedereen kan zomaar een schutting plaatsen of bomen omzagen omdat het genot van de een al snel ten koste gaat van het genot van een ander. De rijdende rechter weet er alles van. Dat zijn uiteraard regels of instituties die ooit zijn gecreëerd door de mens maar het laat de vraag nog open hoe individuele mensen met die druk zelf in de praktijk omgaan.

In het vervolg van dit artikel nemen we het aanpassingsvermogen van de Nederlander aan bevolkingsdruk onder de loep. In een eerder onderzoek van onze hand uit 2008 hebben we al het meest vergaande alternatief tot aanpassing beschreven, namelijk emigratie, en voor dit moment concentreren we ons op wat bevolkingsdruk doet met mensen voor wie emigratie een stap te ver is.

Twee uitersten

Het geloof dat mensen het vermogen hebben om een bepaalde actie te ondernemen teneinde zo een doel te bereiken is een karaktertrek die verschilt van persoon tot persoon. Psychologen spreken dan van de mate van 'self efficacy' die een persoon bezit. Zo zal de ene persoon het gevoel en het geloof hebben dat hij of zij alles aan kan, terwijl een ander geen fiducia heeft in zijn of haar vermogen om een bepaald doel te bereiken. Ditzelfde zal, zo veronderstellen wij, een rol spelen bij het zoeken naar rust en ruimte in een druk bevolkt land. Om een en ander te onderzoeken hebben wij de hierboven genoemde enquête onder de Nederlandse bevolking uit 2009 gebruikt. De veronderstelling die we hanteerden was dat mensen in het aanpassen aan de drukte kunnen vervallen in twee uitersten; uitersten die zijn samen te vatten in twee archetypen. Het eerste type heeft een fatalistische aard: iemand die berust en passief is ten aanzien van bevolkingsdruk. Hij of zij zal zich eerder opgesloten voelen door de druk van de mensen. Het andere type is daarentegen positief en ervan overtuigd dat niet alleen succes een keuze is, maar dat je ook rust en ruimte kunt maken al woon je driehoog achter.

Het ligt voor de hand dat beide types bevolkingsdruk anders waarden. De een ergert zich dood aan de drukte, de ander ziet altijd wel een uitweg. De tabel geeft een indruk van de mate waarin beide typen voorkomen naar de stedelijkheid van de woonplaats.

Uiteraard heeft iemand die op het platteland woont minder moeite met bevolkingsdruk dan iemand die in hartje Amsterdam woont. Zo kan 66 procent van de Nederlanders op het platteland wel een stil plekje in de natuur vinden terwijl in de stad 'maar' 50 procent dit onderschrijft. Wat niet vanzelf spreekt is dat er zelfs op het platteland drukte wordt ervaren. In de stad vindt 45 procent van de inwoners dat ze nergens een plek kunnen vinden waar ze niemand tegenkomen,

Foto: Wim de Jonge

op het platteland vindt nog steeds 31 procent van de bewoners dat. Verder is het blijkbaar in Nederland met files zo erg gesteld dat op dit terrein de bevolkingsdruk zich overal in gelijke mate laat gevoelen. Toch tonen de meesten zich optimistisch op dit vlak en stelt bijna de helft dat ze files wel kunnen ontwijken als ze hun best doen. Het is echter moeilijk om een haarscherp profiel van de pessimisten en optimisten te geven. Het profiel onttrekt zich aan de meest gebruikte sociaaldemografische karakteristieken. Het enige dat opvalt is dat hoogopgeleide mensen (met een wetenschappelijke opleiding) zich in mindere mate aan kunnen passen aan de drukte dan mensen met een lagere opleiding. Het is niet duidelijk wat hier achter steekt. Een mogelijke verklaring is dat wetenschappelijk geschoolden vaak zijn aangevoerd op de arbeidsmarkt in de Randstad, waardoor ze noodgedwongen de bevolkingsdrukte wel moeten opzoeken. Vanzelfsprekend moet de stedelijkheid van de woonplaats in verklarende analyses met de nodige voorzichtigheid worden gebruikt omdat de bevolkingsdruk juist kan aanzetten tot verhuizing van bijvoorbeeld stad naar platteland. De mensen die op de stad of een

Vermogen om met bevolkingsdruk om te gaan, stad versus platteland

Stellingen	Stad			Platteland		
	Oneens	Neutraal	Eens	Oneens	Neutraal	Eens
Ik kan in Nederland moeilijk een plek vinden waar ik niemand tegenkom	29	26	45	42	26	31
Als ik wil kan ik files meestal wel ontwijken.	28	27	45	23	29	48
Als ik echt wil kan ik altijd een plek in de natuur vinden waar het helemaal stil is.	27	23	50	18	18	66
Ik blijf wel eens thuis om de mensenmassa te ontlopen.	47	20	33	58	22	20

Noot: stad = woonomgeving aangeduid als stedelijk tot zeer stedelijk (1.500 of meer adressen per km²); platteland = woonomgeving aangeduid als weinig tot geen stedelijkheid (1.000 of minder adressen per km²).

Bron: NIDI-onderzoek naar bevolkingskrimp (2009).

Foto: Stockxchng/Mattox

demodata

GROTE STEDEN SNELLER DAN GEMIDDELD GEGROEID

Het aantal inwoners van Nederlandse steden is de laatste jaren opvallend snel gestegen. Vooral de drie grootste, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, laten een bovengemiddelde stijging zien met een groeitempo dat tussen 1 januari 2009 en 1 januari 2011 circa drie keer hoger lag dan de 1,0 procent voor Nederland als geheel. Het inwonertal van Amsterdam nam in deze periode toe met bijna 25.000. In het begin van het afgelopen decennium groeide Amsterdam met nog geen 1.000 inwoners per jaar. Het inwonertal van Den Haag groeide tussen 1 januari 2009 en 1 januari 2011 met 13.000 en dat van Rotterdam met 23.000. In Rotterdam was de groei in 2010 extra groot door de annexatie van Rozenburg. De oplopende groei van het inwonertal is in zowel Amsterdam, Rotterdam als Den Haag toe te schrijven aan een toenemend vestigingsoverschot. Amsterdam en Den Haag hebben sinds 2007 een positief saldo van buitenlandse migratie en Rotterdam sinds 2008. Voor een deel zal hierin de relatief hoge nationale immigratie van 2009 en 2010 een rol spelen. Daarnaast hebben zich meer mensen uit andere gemeenten in de steden gevestigd en zijn er minder inwoners naar andere plaatsen vertrokken. Dit komt onder andere door het beleid om nieuwbouw in en rond steden te concentreren, in nieuwbouwwijken als Leidschenveen in Den Haag en IJburg in Amsterdam en nieuwbouw zoals rond het centrum van Rotterdam. De natuurlijke aanwas is ook toegenomen, maar heeft minder gewicht in de oplopende groei. (CBS)

dorp afkomen vormen voor een deel een selectieve groep. Zo blijkt bijvoorbeeld dat, als wordt gevraagd naar de gewenste woonomgeving, er meer mensen (in de stad) zijn die dromen van een leven op het platteland dan mensen op het platteland die dromen van een leven in de stad. Daarbij zij aangetekend dat mensen die goed tegen de bevolkingsdruk kunnen de stad omarmen en zeker niet verlangen naar het platteland. In die zin werkt de stad als een magneet op (bevolkings-)drukbestendige mensen.

De prijs van drukte: minder geluk

Net als de apen in het experiment van De Waal die verhoogde stress ervaren om in een druk bevolkte ruimte de goede vrede te bewaren, zullen de fatalistisch gestemden onder ons meer stress en minder geluk ervaren dan de meer positief ingestelde Nederlanders. Met andere woorden, is het aanpassingsvermogen van invloed op het welbevinden van Nederlanders? Dat hebben we proberen te meten door het zelfbeoordeelde levensgeluk van

Maar dan bevolkingsdruk. Ooit heeft de gelukonderzoeker Ruut Veenhoven in een vergelijkende landenstudie gesteld dat bevolkingsdruk *geen* effect heeft op het welbevinden van mensen. Ons onderzoek nuanceert die uitspraak omdat het in de geluksbeleving niet draait om de objectief gemeten bevolkingsdruk maar om het aanpassingsvermogen aan bevolkingsdruk. Wij hebben enquêtevragen die het aanpassingsvermogen benaderen (zie tabel 1) samengevat in een (schaal-)variabele, en deze heeft wel degelijk effect op het menselijk geluk. Voor de meeste mensen zal het niets uitmaken maar het gaat vooral om de uitersten die we hierboven schetsten: het verschil in levenswaardering tussen een fatalistisch ingesteld iemand en iemand die makkelijk met bevolkingsdruk omgaat is 0,7 punt. Op een schaal tussen 1 en 10 is dat toch een aanzienlijk verschil in levenswaardering.

Conclusies

Nederland worstelt met een demografisch probleem dat veel kanten kent. Bevolkingsdruk is een reëel probleem dat de schaarse middelen in de publieke en private ruimte onder druk zet. Files, wachtlijsten, vervuiling en verrommeling van het landschap, het zijn de uiterlijke kenmerken van bevolkingsdruk. Er zijn echter ook steeds meer gemeenten en burgers, vooral op het platteland, die met de gevolgen van bevolkingskrimp worstelen. Krimp zou in principe de bevolkingsdruk kunnen verlichten. Toch moeten dergelijke verwachtingen worden getemperd. De bevolkingsdruk zit namelijk voor een deel tussen de oren. Het geloof dat mensen het vermogen hebben om rust en ruimte te vinden verschilt duidelijk van persoon tot persoon. Uiteraard zijn er op het platteland meer mogelijkheden om de drukte te ontlopen maar ook daar wordt door een niet te verwaarlozen percentage bewoners de bevolkingsdruk als klemmend ervaren. Indirect wordt daar weer mee onderstreept dat het onderscheid tussen stad en platteland geen recht doet aan de realiteit van Nederland. Het beeld van het dorp dat Wim Sonneveld opriep in zijn bekende lied

Foto: Stockxchng/SuperKwast

Nederlanders te verklaren uit een aantal bekende, maar ook onbekende grootheden. Uit de geluksliteratuur is bekend dat de samenlevingsvorm en gezondheid van groot belang zijn. Dat blijkt ook uit onze steekproef. Gemiddeld geven Nederlanders zichzelf een 8,5 als meting van hun geluk. Het geluk is gemeten als antwoord op de vraag: "Alles bij elkaar genomen, hoe gelukkig zou u zeggen dat u bent?" Door middel van een regressieanalyse is achterhaald welke elementen uit het private en publieke domein van invloed zijn op het geluk. Ook uit onze studie blijkt dat gezondheid van groot belang is. Het verschil tussen mensen met een goede en die met een slechte gezondheid betekent een verschil in de kwaliteit van het leven van 1,5 punt op een schaal van 10. De gemeten kwaliteit van het privéleven heeft echter het grootste effect. Deze maatstaf is afgemeten aan de kwaliteit van de woning en de buurt waarin iemand woont, de ervaren veiligheid en de sociale contacten die iemand heeft. Als deze maatstaf keldert van zeer positief naar zeer negatief dan gaat het geluksgevoel met twee volle punten naar beneden.

Foto: Wim de Jonge

is van ver vervlogen tijden. Wie voor bevolkingsdruk van de stad naar het platteland verhuist zal ontdekken dat de stilte een moeilijk bereikbaar ideaal is: de snelweg die voortdurend op de achtergrond zoemt en de 'zuipketen' in het weiland doen dan weer verlangen naar het geklingel van tramlijn 13.

REFERENTIES:

- Dalen, H.P. van en K. Henkens (2008), *Weg uit Nederland – Emigratie aan het begin van de 21ste eeuw*, Amsterdam: KNAW Press.
- Dalen, H.P. van en K. Henkens (2009), De onvermoeide baten van bevolkingskrimp, *Economisch Statistische Berichten*, 94, pp. 358-361.
- Derksen, W. (red.) (2007), *Kijkend naar Nederland*, Rotterdam: Nai Uitgevers, http://www.rivm.nl/bibliotheek/digitaaldepot/Kijkend_naar_Nederland.pdf

- Glaeser, E.L. (2000), The future of urban research: Non-market interactions, *Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs*, pp. 101-149.
- Veenhoven, R. (1997), Advances in understanding happiness, *Revue Québécoise de Psychologie*, vol. 18, pp. 29-74.
- Waal, F.B.M. de, F. Aureli en P.G. Judge (2000), Coping with crowding, *Scientific American*, pp. 54-59.

Prof. dr. H.P. van Dalen, NIDI en Universiteit van Tilburg, en **prof. dr. K. Henkens**, NIDI; e-mail: dalen@nidi.nl

demodata

OPNIEUW DALING AANTAL VERKEERSDODEN

In 2010 vielen in Nederland 640 doden in het verkeer. Dit is 11 procent minder dan de 720 doden in 2009. De dalende trend van de afgelopen jaren zet zich voort. Het gaat hierbij vooral om minder slachtoffers onder personen jonger dan 40 jaar en onder fietsers en automobilisten. Dit blijkt uit cijfers van het CBS en de Dienst Verkeer en Scheepvaart (DVS) van het ministerie van Infrastructuur en Milieu. (CBS)